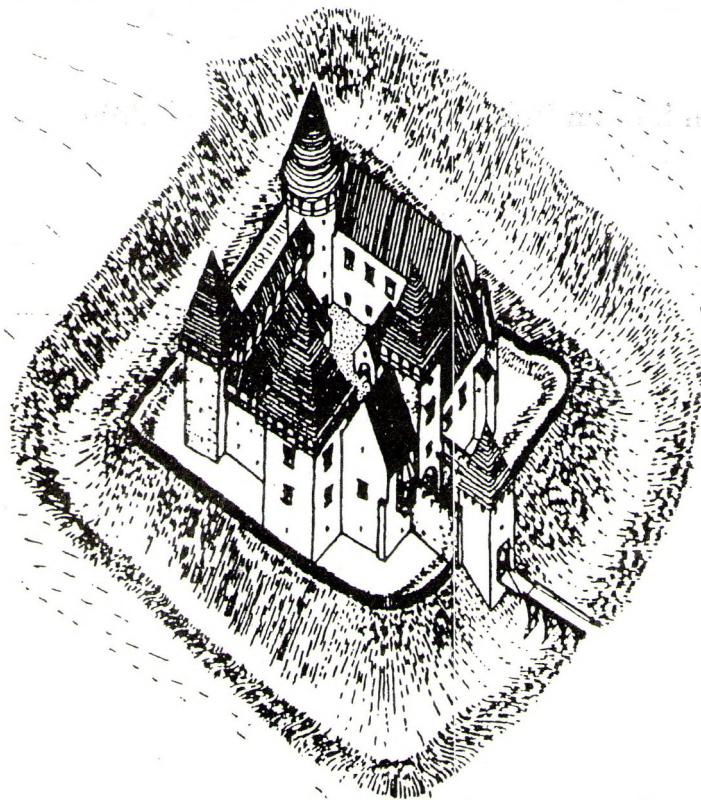

728
V 30

NAGYKANIZSAI HONISMERETI FÜZETEK

9

DR. VÁNDOR LÁSZLÓ

28
30

1995

BOTSZENTGYÖRGY VÁRA
(Az ún. Romlott-vár kutatásának eredményeiből)

**Készült Nagykanizsa Önkormányzata és
Zala Megyei Múzeum támogatásával**

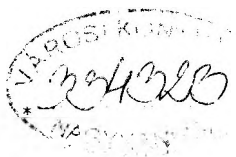
**Kanizsa említésének 750 éves évfordulója
alkalmából**

Kiadja:
**NAGYKANIZSAI VÁROSVÉDŐ EGYESÜLET
HONISMERETI KÖRE**

Felelős kiadó:
Dr. CSEKE FERENC
ISSN 1216-3724
ISBN 963 0447967

Kanizsai Nyomda Kft., Nagykanizsa - 95 262

Felelős vezető: BRENNER ÁRPÁD

I. A VÁR TÖRTÉNETE ÉS TÖRTÉNETI FORRÁSAI

Hagyomány és kutatástörténet

Nagykanizsa-miklósfai városrészétől keletre, a Szentgyörgyvári szőlőhegy keleti oldalán lévő kiugráson, a Szentgyörgyi folyás nevű, a Bakónaki patakba tartó patakocska által vájt völgy nyugati peremén, környezetétől mély szárazárokka elválasztva található a négyzet alakú erődítmény maradványai, melyet a környékeliek Romlottvárként ismernek. A térségnek a török pusztítás után új lakossága lett, akik nem ismerték a középkori maradványok eredetét. A beerdősödött területhez, ahol az alapfalak néhány helyen a felszín fölé nyúltak, a környékeliek - akiknek kedvelt kirándulóhelyévé vált, - több legendát is költöttek. A legismertebb változat röviden a következő:

„Vár volt itt, melyet a török lerombolt.

Hasszán bég gyönyörű palotát épített,
ahová Kanizsa környéki szép lányokat és
asszonyokat vitetett. Amikor a bég Egerszeg
környékén tanyázott, az elrabolt lányok és
asszonyok rokonai lemészárolták az őrséget,
és a várat is lerombolták.”¹

A múlt század végén Halis István, a századforduló nagykanizsai helytörténetírásának egyik legismertebb képviselője egy másik történetet ismert:

“Város határa mellett, - a mostani Szentgyörgyvári szőlőhegység területén - állott a Szent Péter egyházának nevezett pálos kolostor”... Az épületekből még látható itt-ott szétszórva néhány ezer tégladarab, melyet a nép el nem hordott építkezésekre, vagy össze nem tört kincsek keresése közben. Néphagyomány szerint a föllázadt köznép dülta szét a kolostort és öldöste le a barátokat, mert az úrrendből való szerzetesek tűrhetetlenül sanyargatták a környéket, nőket raboltak, s vadászatban, rablásban és

tivornyákban töltötték egész életüket. A zárda helyét a nép Romladék néven ismeri.”²

A történet szépséghibája, hogy bizonyosan műmonda, amely a közelben, Pogányszentpéter határában egykor állt pálos kolostort azonosítja erre a helyre,³ s a kolostorra vonatkozó néhány olyan adattal színezi a történetet, melynek ismerete bizonyosan nem szájhagyományból származik.³

A területet mint Halis közléséből is láttuk az idők folyamán számtalanszor bolygatták. Voltak akik kincseket kerestek a romok között, voltak akik egyszerűen csak a építőanyagot akartak szerezni a szőlőhegyen épülő pincéjükhöz.

A várkastély történetével Kanizsa és környékének monográfusai a múlt század óta foglalkoztak. Adataik azonban pontatlanok, és a legendák ismeretanyagát alig-alig lépték túl.⁴

A vármaradványok és a rájuk vonatkozó történeti adatok azonosítására csak nagyon hosszú idő után került sor. 1973-ban a szerző, 1974-ben Koppány Tibor egymástól függetlenül egyeztették az épületet a történeti források adataival.⁵ Ma már bizonyosan tudjuk, hogy a “Romlottvár” a 15. század végén épült Szentgyörgy várával azonos, amely építési helye, a szőlőhegyeket elválasztó patak völgy peremén egykor állt Szentgyörgy falu után kapta a nevét.

Szentgyörgy és Szentgyörgy várra az írásos forrásokban

A falu melyet először a 13. században említenek, már ekkor a Kanizsa környékén jelentős birtokokkal rendelkező Bikács nemzetség tulajdona volt.⁶ Neve először Szentgyörgyi Egyed fia András fia Mátyás nevében tűnik fel, aki Billével és Kisfaluddal szomszédos birtokos.⁷ A nemzetség leszármazottai egészen a 15. század közepéig zavartalanul bírták, amikor is a belőlük származó Csapi család-utolsó férfi tagjával a közéletben is jelentős szerepet játszó Csapi Andrással-férfiágon kihalt. Csapi Andrásnak fiú utódja nem lévén, leányait királyi engedéllyel 1459-ben fiúsította, azaz engedélyt kapott a birtokok továbbörökítésére. Ezen jogi formula alapján birtokait leányaira hagyta, köztük itteni birtok részeit

is.⁸ Négy lánya volt, Ilona, Anna, Erzsébet és Apollónia, akik az 1465-ben kelt végrendelet alapján birtokba is léptek.⁹ Apollónia nevű leánynak házassága révén került a falu egy része bajnai Both János birtokába.

A család mint neve is mutatja az Esztergomhoz közeli Bajna faluból származott, és azon köznemesi famíliák közé tartozott, amelyeket Mátyás király emelt az általa kreált új főnemesség sorai közé. Both János, akinek házassága révén került a család birtokába a Csapi örökség, Mátyás követe Törökországban, Ulászló uralkodása alatt lett dalmát-horvát bán /1493/, még ebben az évben Brinia vár védelmében veszítette életét.¹⁰ Testvére András, aki, mint a későbbiek mutatják, társbirtokos lesz, 1483-ban királyi aulicius, 1487-ben lovaskapitány, akit Bonfini szerint Mátyás nagyon kedvelt, akinek karrierje szintén Ulászló alatt teljesedik ki.¹¹

Both János később a többi Csapi lány által örökölt birtokrészeket is megszerzi. Először 1478-ban Erzsébet, ekkor már Lónyai Albertné, majd jóval később 1523-ban Ilona, Fáncsi Orbánné birtokait is.¹² Both Jánosnak egész famíliájával együtt ez a vidék lesz új otthona. Mint nagybirtokosnak szüksége volt egy olyan rezidenciára, amely megfelelt rangjának, és ennek építésére a felesége révén szerzett birtokok közül végül is a szentgyörgyit választotta. A hely alkalmasságát az adta meg, hogy a Bakónaki patakba folyó kis Szentgyörgyi folyás völgyében olyan út haladt, amely a Budáról a Zákányi révhez a kanizsai vámhelyen átvezető nagy kereskedelmi útról leválva, alkalmas volt a vám elkerülésére. Rezidenciájának építésére azt a patak völgy szűkülete fölé kiugró dombperemet választotta, ahol az említett útba egy másik helyi érdekű út torkollott, amely Szentmiklósról Bagolára, ezen keresztül a többi Somogy megyei birtoka felé vezetett, így a vár mind a két utat ellenőrizhette.

Az építető arról, hogy mely birtokán történjék a várkastély építése sokáig töprenghetett. Nyilván más alkalmas helyben is gondolkodott, végső elhatározásra még 1480 őszén sem jutott. Mindezt pedig onnan tudjuk, hogy amikor a Both testvérek Mátyás királytól a castellum építési

engedélyét 1480 őszén megkérték, és megkapták, azt nem konkrét helyre kérték. Az engedélyező oklevél úgy szól, hogy akár zalai, akár somogyi birtokaikon castellumot építhetnek.¹³

A “castellum” latin szó alatt ebben az időben árokkal és fallal körülvett, erődített épületet, földesúri lakhelyet értettek, melynek építéséhez, mint láthattuk, királyi engedély kellett. A szó a latin castrum /vár/ szó kicsinyítő képzős alakja, szó szerinti jelentése tehát kisméretű vár. A szó mai köznyelvi megfelelője a Jókai Mórtól származó várkastély. A középkori magyar nyelvben a castellum magyar megfelelője a kastély szó volt, amint mint az előzőekből kitűnik nem a mai épülettípusnak megfelelő értelemben használtak.

Az engedélykérés időpontjában tehát, mint tudjuk, az építkezés pontos helye még nem volt kijelölve, de 1481-ben ez már megtörtént, és a munkák Szentgyörgyön el is kezdődtek. Egy ezen évből ránkmaradt oklevélből értesülünk, hogy Both János és András fát vitettek az itt épülő kastélyukhoz.¹⁴ A munka menetéről és annak befejezéséről sajnos nem ismerünk írásos adatot, de a többi hasonló építkezést figyelembe véve jó pár évig, akár több mint egy évtizedig is eltarthatott.

Csak annyi bizonyos, hogy a vár a 16. század elején már készen állt, hiszen 1506-ból ismerjük várnagya Vidi Kis Mihály nevét.¹⁵

A század első harmada utáni időkből azonban, a kutatás szerencséjére, megmaradt egy rendkívül fontos oklevél, amely gazdag adataival nagyon pontos képet rajzol a várkastély szerkezetéről. 1538-ban kelt az az osztálylevél, melyben Both János és Both György megosztoznak a várkastélyon. Részletesen leírták az itt található helyiségeket, melynek alapján az épület fontosabb részeit, beosztását megismerhettük, és ez bizonyos mértékű lehetőséget adott az épület feltárása során előkerült helyiségek azonosítására.¹⁶ Mivel ez az oklevél mindeddig csak latinul és eléggé nehezen elérhető helyen lett közölve, szükségesnek tartjuk, hogy magyar nyelven először közzé tegyük:

“Először Both János úr részéhez (tartozik) a nagy terem, a kápolna melletti szoba (stuba),

ugyanezen szoba melletti felső és alsó őrszoba (praetorium), ugyanezen őrszobából (nyíló) hálószoba, ugyanezen hálószobából (nyíló) boltozott torony és az ugyanezen bolt fölötti szoba. A kis toronyban, az említett őrszoba feletti szoba, továbbá az említett szoba (stuba) alatti alsó szoba, a nagy terem alatti pince, a nagy szoba alatti kápolna-szoba és konyha. Both György úr részéhez (tartozik) a nagy terem melletti említett nagy szoba (stuba), a várban nyugat felől lévő felső és alsó szobák sora egészen az említett boltig, a nagyobbik őrszobával együtt, ugyanezen bolt alatti szoba, az alsó őrszoba, ahol üres hordókat tartanak, egy sötét szoba, amelynek ajtaját Both György úr köteles elzárni és ugyanezen szoba másik részén, ugyanezen szobához az alsó őrszoba — felől köteles készíteni (ti. egy másikat). A konyha fölötti füstölő szoba, a szoba sor alatti nagy pince észak felől, mégpedig úgy, hogy a füstölő alsó részét a hordókat (tároló) őrszoba szögletében a felső füstölőig (esetleg: a felső kéményhez) Both János úr saját költségén konyhává alakítja. Köteles továbbá egyenlő költséggel segíteni Both György úrnak egy bolt elkészítésében, egy kis szobából, amely a toronyban dél felől a Both György úrnak jutott hálószoba mellett van, valamint ugyanezen hálószoba mennyezetének helyreállításában, a festés kivételével. Továbbá Both György úr a Sokorwdh-on lévő nemesi curiát átengedte Both János úrnak. Továbbá a Zenth Myhal-on lévő nemesi curiát

Both János úr átengedte Both György úrnak. Továbbá Both György úr az Ormanhyda-n levő nemesi curiát átengedte Both János úrnak, úgy hogy az említett három nemesi kúriához tartozó szántókat és kaszálókat a felek maguk között egyenlően felosztották.

Továbbá Zenth Gyergh-ön öt halastó van malom nélkül és két halastó Zenth Myklos-on amelyek közül, tudnillik az öt halastó közül kettő, nevezetesen War alath walo Tho és Kys mayor alath walo Tho both János úrnak jutott, ugyanezen Zenth Gyergh-ön lévő három halastó pedig, Wytho, Kezephtho, és hydek Kwth tawa Both György úrnak jutott.

Az említett Zenth Gyergh-ön van egy malmos halastó. Ormandhyda-n és Lyzo-n is van malom a halastóval, amelyek a felek közös használatában maradnak...

Zenth Gyergh-en van két majorság, amelyek közül a felső - ez a régebbi - jut Both György úrnak, az alsó pedig - amely az újabb - Both János úrnak.

Az ezüst és arany dolgokat a felek egymás között felosztották.

A ruhák dolgában pedig egy bársonyból készült és vontarannyal "fedett" hermelin suba és egy bíborszínű cafrangokkal díszített skarlát szoknya, amelyeket Both János úr felesége férjhezmenetelekor saját ruháiból hozott magának és Both György úr mennyegzőjének tiszteletére, mint mondják, Therek Ferenc úr által erős bizalom alatt adott át, így az említett felek megállapodtak, hogy eme ruhák árának

felét - a szabó mester becsűje szerint - Both György úr kifizeti Both János úr feleségének és a másik felét Both János úr állja... és az efféle ruhákat a felek közös jövedelmeiből vagy dolgaiból kötelesek rendezni, de Both György úr a ruhákról való efféle záradékot nem fogadta el.

Az ökröket, teheneket, aprómarhákat és más majorsági dolgokat a felek egymás között egyenlően felosztották.

Új revízió és elrendezés egyrészeről vitézlő Both János úr, másrészeről Both György úr között javaik és birtokjogaik, de arany és ezüstdolgaik és más ingó javaik fölött is, maguk a felek által kiadott megegyező oklevelük erejével, Pünkösöd előtti vasárnap, Zenth Gyerghwara várában, Swlyok Balázs, Polyany Ferenc, Warday Tamás mester, Sybryk Ozsvát, Ewrdek Mátyás és Werebyeli Fülöp mester vitézlő urak, mint a felek által egyenlően választott békebírák által.

Továbbá ugyanezen békebírák elrendelték, hogy az előbbi megegyezés maradjon érvényben. Ezt a megegyezést kiegészítik még azzal, hogy a toronyban lévő szoba újra boltozását, amelyet a felek az előbbi megegyezésük értelmében egyenlő költséggel készítettek volna el és a hálószoza mennyezetének tatarozását - a festést kivéve - amelyet hasonlóan egyenlő költségen készítettek volna el és a füstölő alsó részének konyhává alakítását a hordók "szobájának" szegletében a "felső füstölőig" /felső

kéményig, amelyet Both János úr saját költségén vállalt volna elkészíteni, azt egyedül Both György úr fogja megcsinálni, de ennek elkészítéséhez említett Both János úr Both Györgynek Jakab apostol ünnepéig húsz magyar forintot köteles adni; kiegészítve ezt még azzal is, hogy mindkét fél az említett építkezéshez a köveket és a cementet saját jobbjáyaikkal egyenlően szállíttatják és a munkásoknak a posztókat egyenlően kötelesek adni.

Továbbá a ruhákat illetően, amelyeket Both János úr felesége, Anna asszony Therek Ferenc úr által Both György úr menyegzőjének tiszteletére engedett át, az említett felek a fent nevezett fogott bírák segítségével megegyeztek, hogy Both János úr a Both György menyegzőjére átadott bíbor cafrangokkal díszített skarlát szoknyát odaadja neki és feleségének, Both György pedig a vontarannyal "takart" hermelin subát, amelyet saját menyegzőjére kapott Both János úr feleségétől Therek Ferenc úr által, mostantól köteles visszaadni Both János úr feleségének. Ezen kívül Both János nyugtatja Both Györgyöt azon saját feleségével átadott szerzett dolgokat illetően, amelyekből néhai Bánffy János részesedett, és átadta Both Györgynek - azokért a dolgokért, amiket ő megkap - Both György édes nővérének, Th...czy János néhai feleségének, néhai Katalin asszonynak a szerzett dolgait.

Továbbá az említett felek kölcsönösen visszaadják a ház békéjét (nyugtatják egymást) az összes többi szerzett dolgaikat, pénzüket, arányaikat, ezüstjeiket, ruháikat és ékszereiket illetően.

Továbbá a Lad-i nemesi kúriát úgy osztották fel, hogy az új, kő szoba, továbbá a másik, a halász szoba (stuba) mellett lévő kő szoba, melynek van alsó boltja, továbbá a torony, a konyhák hasonlóképp az e mellett levő szobákkal, mintegy a kapu tornyáig Both János úrnak jutottak.

Továbbá a kapu tornya, a kelet felől levő másik toronnyal együtt, és a nagyobb és régi szobák sora, hasonlóképp az ugyanezen két torony között lévő szobákkal Both György úrnak jutottak...

A kúria előtt lévő két haltharto-t úgy osztották fel, hogy a keleti oldalon levő haltharto - ez Ipothfy János úr jobbágyai felől van - Both János úrnak jutott, a nyugat felől levő haltharto pedig Both György úrnak.

Ugyanott Lad-on vannak más elhagyott halthato-k, amelyekből György úr választ egyet, a másik Both János úrnak jusson.

A békebírák azzal fejezik be, hogy az említett felek a fönti határozatokat egészében és külön-külön kötelesek sértetlenül megtartani.

Warday Tamás mester s.k. Werebel-i Fülöp deák, Sybryk Ozsvát s.k. Polyany Fer. s.k.

A leírás alapján megismerhetjük tehát a család által lakott épület összes jelentős helyiségét, a két rokon család elhelyezkedését az épületben.

Egyértelműen kiderül az is, hogy az épület emeletes volt. A benne lévő szobák között fafödémesek is voltak, hiszen külön megemlíti azokat, amelyek boltozottak voltak. Boltozott helyiségek voltak az egyik toronyban is, mivel itt az egyik szobát újra kellett ekkor boltozni. A helyiségek egy része festett - nyilván díszesen festett- volt. A várban számos lakószoba mellett kápolna, az őrség elhelyezésére őrszobák is voltak. Volt egy ablak nélküli "sötét szoba" is. A gazdasági részhez tartozó pince, füstölő, eredetileg egy konyha, amely mellett az osztozás után egy másik konyha kialakítására is sor került.

Kiderül, hogy a Bothok a Somogy megyei Ladon még egy jelentős lakóhellyel rendelkeztek, ottani kúriájuk szintén erődített volt, de nagyságrendileg kisebb szentgyörgyi várkastélyuknál.

Megismerhetjük a várhoz tartozó uradalom nagyságát is. A család a már említett Lad mellett Somogyban Sokorodon, Zalában /Zala-/ Szentmihályon és Ormándhidán birtokol nemesi kúriákat, az utóbbi helyen hármat is. Birtokaik vannak továbbá a zalai Szentmiklóson /Miklósfa/, és a somogyi Liszón.

Némi ismereteket szerezhetünk az oklevélből az uradalomban gazdálkodásáról. Majorságokat a szentgyörgyi központhoz tartozó birtokokon tartanak fenn, kettőt is. A majorokban ökröket, teheneket, "aprómarhákat" tartanak. A kúriákhoz szántók és legelők tartoznak. Szőlőről nem esik szó, de a várbeli pincék és hordók említése ezek létét is bizonyítja. Szentgyörgyön, Ormándhidán és Liszón malmok tartoznak a birtokokhoz. Nagyon jelentős szerepük van a halastavaknak, a haltenyésztés kiemelkedő fontosságú a Both uradalom életében. Szentgyörgyön öt malom nélküli, egy malmos, Szentmiklóson két malom nélküli, Ormándhidán és Liszón egy-egy halastó van malommal.

A vár alatti völgyben lévő halastavakat név szerint említik, így ezeket a máig megmaradt gátak alapján azonosítani is tudjuk. A "Vár alatt való tó" gátja a vár alatt a patakon átvezető út mellett van, a "Kis major alatt való tó" gátja pedig a völgytorkolat közelében a Bakónaki patak és a vár felé vezető útnak a Szentgyörgyi folyáson átvezető első

hídja között látható. A tavak helye alapján lokalizálni tudjuk, a birtokon lévő két majort is, a Both János birtokába jutott "Kis major" volt a vártól távolabbi, a másik pedig a "felső" a vár alatt helyezkedett el./II. ábra/

Az ingóságokkal, a szentgyörgyi várban tartott holmikkal, berendezési tárgyakkal sajnos az oklevél keveset foglalkozik. Általában van szó pénzről, aranyakról, ezüstökről, ékszerekről és ruhákról. Különös, hogy nem az ékszerek körül folyik az egyezkedés, hanem néhány nyilván nagyon értékes ruhadarabról, egy bársonyból készült vontarannyal "fedett" hermelin subáról, egy bíborszínű cafrangokkal díszített skarlát szoknyáról esik a legtöbb szó.

Az oklevél által elének vetített időszak a Both család és a kastély fénykorát, békés életének időszakát vetíti elének. Úgy tűnik, hogy 1538-ra a várkastély építészeti képe teljesen kialakult volt, néhány szükséges javítástól, és a belső felosztáshoz kapcsolódó átalakítástól eltekintve. Bár jóval Mohács után vagyunk, a török úgy látszik még Szentgyörgyhöz nagyon messze lévőnek tűnik, hiszen szó nem esik erődítésről, fegyverekről, védelmi kiadásokról. Néhány év múlva ez az idilli kép alaposan megváltozott.

A várkastély békés életének a török terjeszkedés vetett véget. Az 1540-es évektől kezdődően, az ötvenes években pedig a török somogyi terjeszkedésének mértékében egyre intenzívebben érik támadások Szentgyörgy térségét. Nyilván ebben az időszakban már változtatásokra is szükség van a védelmi rendszeren, a többi környékbeli erődítményhez hasonlóan sor kerül a külső palánkfalak megépítésére. 1555-ben Nádasdy Tamás a védelem szempontjából szóbajöhető, de nem elsőrendűen fontos erődítmények közé sorolja. Ez érthető, hiszen a lakhelynek épített castellum környezeti adottságai révén az ágyúval való ostromnak nem sokáig állhatott ellen.

A török veszedelem ellenére a család tagjai kitartottak. 1563-ban bajnai Both Gábor és Gáspár a birtokosai.¹⁷

1566-ban aztán Szentgyörgy falai először néztek szembe a hódítókkal. Szigetvár elestét követően a török lovasság nagy mélységben

behatolt a királyi Magyarország területére, Zalát is végigdúlták. Megkísérelték a palánkfalakkal övezett Kanizsa mezőváros elfoglalását, és ezzel egyidőben megtámadták Botszentgyörgyöt is. A vár őrsége sikeresen ellenállt az ostromló töröknek az akkori birtokos, Both Gáspár vezetése alatt.¹⁸

Veszélyeztetettsége miatt Tahy Ferenc, a frissen megszervezett Balaton-Dráva közti (kanizsai) főkapitányság első parancsnoka helyezett el benne királyi zsoldon lévő őrséget, ettől kezdve a főkapitánysághoz tartozó végvár.¹⁹ Mint ilyent felsorolják 1574-ben a Kanizsa védelmére szolgáló erősségek között.²⁰

A végvári időszak életére vonatkozóan eddig nem sikerült iratokra bukkanni, csak annyit tudunk, hogy 1575-ben a török a szomszédos móríchelyi palánkkal együtt sikertelenül ostromolta.²¹

A várról ebből az időszakból /1569/ rendelkezünk egy rendkívül fontos dokumentummal, egy alaprajzzal, melyet Giulio Turco olasz hadmérnök készített. A dunántúli várakat az Udvari Haditanács megbízásából felmérő Turcot elsősorban a vár erődítményrendszere, a fő falak vonala érdekelte. Az alaprajz így az árkokat, a palánk vonalát, a várépület fő szerkezeti egységeit ábrázolja hitelesen, az épületek belső részleteivel, a helyiségek osztásával, de még a traktusok valós szélességi méreteivel sem nagyon törődik. Így is a fő méretek pontosságával, az épületek elhelyezkedésének rögzítésével a későbbi feltárás alapját képezte.²²/l.ábra/

Az 1570-es évek végén, a 80-as évek elején jött el a pusztulás órája a vár számára. De nem úgy, ahogy az illett volna, az ítéletet nem az ellenség hozta.

1577-ben az Udvari Haditanács hosszas vita után új védelmi koncepciót fogadott el a magyar végvárakkal kapcsolatban. A támadva, aktívan védekezés helyett a passzív védelem került előtérbe. Ez a kanizsai főkapitányság területén úgy fogalmazódott meg a gyakorlatban, hogy az eddig a fővár előterében kis várakra alapuló és a török belső területét könnyebben támadó védelem helyett a várvonalat visszahúzták a Kanizsa (Principális) széles mocsaras völgyének vonalára, és a Kanizsa előtt álló

várak többségére ezután már nem volt szükség.²³

1577 után ezen koncepció jegyében felépítik a szentmiklósi (miklósfai) erődöt, és annak elkészülte után Botszentgyörgyöt feladják. Az egykori fényes várkastélyt, mely létének utolsó éveit végvárként élte át, felrobbantották.²⁴

II. A VÁR RÉGÉSZETI KUTATÁSA

Az első kisebb régészeti feltárást Müller Róbert végezte 1969-ben a vár északkeleti sarkában ásott szondájával és a várárok átvágásával.²⁵ A várárok feltöltésének megismerése mellett a vár területébe vágott kutatószelvénye a mély törmelék rétegben csak azt tudta dokumentálni, hogy a díszítőfestéses vakolatdarabok alapján a főépületbe hatolt be.

1976-ban a szerző és Horváth László, a nagykanizsai Thúry György múzeum régésze kezdett hozzá az épületmaradvány feltáráshoz. A bozóttal és törmelékkel borított terepen a feltárást a nyugati oldalon kezdődött meg, ott ahol a várkastély egyetlen akkor felszínen lévő maradványa a nyugati külső fal látható volt. Feltárássra került a külső fal teljes hosszában, a délnyugati szögletes és az északnyugati kerek bástya közt, és előkerült a falhoz a belső oldalon hozzáépített, földszintjén háromosztatú épület is. Mindhárom helyiségből külön ajtó nyílt az udvar felé. Míg az északi helyiség teljesen elkülönült, addig a két délebbi helyiséget egy ajtó kötötte össze egymással.

Az épületszárny a felszínre került maradványok alapján egyértelműen a vár gazdasági rendeltetésű épületrésze volt. Az északi teremben előkerült egy téglából épített, kéményes nagyméretű sütőkemence. Ezt a helyiséget így a várnak az oklevélben említett konyhájával lehet azonosítani. A kemence hosszú használatára utal a többszörösen megújított sározása, melybe a jobb hőtartás érdekében kerámiatárgyakból származó cseréptöredékeket ragasztotta bele. Ennek legérdekesebb rétege a legelső volt, melybe a várkastély első periódusából származó diszkályhák (15. század vége) csempéinek, kályhaszemeinek darabjait illesztették be. A későbbi sározások 16. századi konyhaedény darabokat tartalmaztak.

A másik két helyiség pontos rendeltetése nem volt meghatározható. Bennük tapasztott falú kemencék voltak, a padlóban pedig cölöplyukak nyomait észleltük, amelyek valamilyen itt benn álló faszerkezetekre utaltak. Eredeti funkciójuk talán raktár lehetett, de a vár életének utolsó szakaszában bizonyosan lakták ezeket a szobákat.

1987-1989 között történt meg várkastély teljes régészeti kutatása.²⁶ /III. ábra./ Nagy társadalmi megmozdulással, számos nagykanizsai vállalat, intézmény és iskola segítségével sikerült megtisztítani a vár területét a hatalmas mennyiségű törmeléktől.

A feltárás a már ismert nyugati oldal felől kelet felé haladt, és a kézi munkán kívül igen jelentős gépi munkát is igényelt.

Ennek során előkerült a téglából épült, négyzet alakú erődítmény, melynek palotája az északi és a keleti oldalon található. A déli szárnyban volt a kapu, amely a palota elé kiugró kapuszorossal és a palota alatti, egykor boltozott kapufolyosóval nyílt a várudvarra. A kapualj északi falában kisebb tüzelőtér nyomai voltak, amely a magyar várakban emlegetett "szakállszárítóval", azaz az őrség melegedését szolgáló tüzelőhellyel azonos. A kapualj padlózatán több helyen nagyobb, vastag égésnyomokat észleltünk. Mivel ezek lehatárolt szélűek voltak, nem lehet másra gondolni, mint hogy az őrség a végvári időszakban a kapualjban szabad tűz mellett melegedett. Több cölöplyuk utalt arra is, hogy a vár utolsó időszakában a kaput ideiglenes cölöpszerkezettel rekesztették el.

A kapunak későgótikus kőkeretelése volt, ennek alsó, kerékvetőként kialakított lábázatát a kapu elé, helyéről kibillentve megtaláltuk. A kövek eredeti fészke a falazatban megmaradt. A kaputól az árok pereméig falazott kapuszoros húzódott, mely eredetileg le volt téglázva, később azonban a téglapadló jórészt tönkrement. A kapuszoros déli falától egy keskeny fal indult déli irányba, amely aztán derékszögben elfordult az árok felé, keletre. Ez a részlet az 1569-es alaprajzon nem szerepelt, valószínűleg utólag épült, pontos funkciója kérdéses. Bizonyos, a fal keskenysége miatt, hogy védelmi funkciója nem volt.

A kapufolyosó az épület földszintjét két, egy nagyobb északi, és egy kisebb délire részre osztotta. A kaputól északra egy nagy és egy

kisebb terem helyezkedett el. A nagyobb helyiségnek téglapadlója volt, bejárata az terem északi végének közelében az udvar felé gótikus pálcátagos kőkeretelésű ajtóval nyílt, ez lehet a "nagy terem". A téglapadlóban igen nagyméretű, 1,5 méter mély cölöplyukakat találtunk, melynek úgy véljük az volt a funkciója, hogy a terem megroskadt boltozatát támasztották alá, avagy a beszakadt boltozatot pótló gerendafödémét. A terem keleti falán kívül egy négyzetes, eredetileg belül üreges építmény alapozását találtuk meg. Valószínűleg egy nagyméretű külső kémény lehetett. érdeemes megjegyezni, hogy mérete és elhelyezkedése ugyanolyan volt, mint amilyent 1569-es alaprajzán G. Turco a nyugati külső fal mellett ábrázol, ahol viszont ilyenek a nyomát sem találtuk. Felvetődik, hogy a hadmérnök vázlatai alapján az alaprajzot később rajzolta meg, és a külső kémény helyét eltévesztette!?

A szárny északi végén lévő kisebb helyiségben, amelynek alaprajzát az északkeleti sarok 45°-os levágása határozta meg, és szintén külön bejárata volt az udvar felé, az északi fal mellett egy nagyméretű tüzelőberendezés (kemence) alapjait sikerült megtalálni. A kemencét, úgy tűnik, a végvárrá alakítás után építették. Mivel ennek a teremnek elhelyezkedésénél fogva nem lehetett ablaka, az említett "sötét szobával" lehet azonosítani.

A kaputól délre fekvő egyetlen terem funkcióját a benne talált harangtöredékek határozták meg, ez volt a kápolna. Gótikus keretelésű ajtaja szintén nyugatra a várudvar DK-i sarka felé nyílt. Belsejében ugyanúgy a padlóba mélyedő nagy cölöplyukak voltak, mint a nagy terem esetében. A helyiségben két jelentős 16. századi lelet, egy díszített lőporszarú, és egy összelapult bronz edény is előkerült.

A keleti szárny egész nyugati - udvar felőli - főfalát a végvári időszakban kívül-belül a falat támasztó agyagtöltéssel erősítették meg.

A várkastély északi szárnya alá volt pincézve, a pince három boltszakaszra oszlott. Bejárata a szárny középtengelyében hosszú fedett pincegáddal nyílt az udvarra. A teljes egészében törmelékkel betöltődött pince egy része jóval az épület elpusztítása után szakadhatott be, néhány lelet alapján a 18-19- században. A szárny nyugati oldalán, falazott emésztőgödör volt, amely a pince feletti szinthez egykor kapcsolódó, a

főfal síkjából kiugró latrina számára készült. Ebből a latrinából került elő a vár fénykorára utaló legszebb leletegyüttes, amely üvegkelyhekből, kerámiaedényekből és korsókból, valamint késekből és szerszámokból állt.

A nyugati oldalon ettől elkülönülve a már említett három helyiségből álló gazdasági szárny helyezkedett el.

Az ásatás során feltárássra került a nyugati oldalt lezáró északnyugati kerek torony és a délnyugati -szögletes - is. A délnyugati kerek torony emeleti szintjének lezuhant összefüggő részei bennük egy vakolatkereteléses ablak maradványaival abban a - már az 1976-os ásatás során részben feltárt - árokban kerültek elő, amellyel a vár felrobbantása után ezt a tornyot az épület egészéről le akarták választani. Egyértelművé vált, hogy az árok készítése során csak az északi szárny belső faláig jutottak, a falat a pince felé már nem törték át, a munkát ezen a ponton abbahagyták, majd a kerek tornyot az árokba döntötték.

A déli oldalon a zárófalon belül nem volt épület, itt a fal síkja elé a középvonaltól keletre egy nagy alapterületű torony ugrott ki, melynek földszintje boltozott volt, és belső pillérekre támaszkodott. A toronynak méretéhez képest meglepően vékony falazata volt, amelyet csak ennek az oldalnak a jó védhetőségével lehet indokolni.

Az udvar teljesen le volt téglázva, ezt a téglázást a vár fennállása során egyszer megújították. A várudvar északkeleti sarkában a 16. század második felében jórészt agyagból, amelybe némi építési törmelék keveredett, egy dombot alakítottak ki, amely bizonyára ágyúállás volt, a vár támadható nyugati oldala felé kilövés számára. Az udvar déli felében került elő a vízszintig 25 méter mély, falazott oldalú kerek várkút. A kút téglafalazata a vízszint alá további 4,5-5 méter mélységbe süllyesztett boronaszervezetű gerendákra volt alapozva. A kút a vár elpusztítása során az épület maradványaival részlegesen betöltötték, a 25-20 méter közötti részt jelentősebb mennyiségű faragott reneszánsz ablakkerettel, a felső három méteren berobbantották.

A kút homokos alján viszonylag kevés leletet találtunk, amelyek közül a fontosabbak, egy a várkúpban található hasonló rézedény, csontfésű és tűzcsiholók.

A feltárás során megállapítható volt, hogy a várkastélyt a 16. század második felében az új végvári jellegnek megfelelően átalakították. A tűzérési tűz ellen nyugatról délen a nagy torony vonaláig, északon az épületszárny középvonaláig a várakok belső peremén földsáncsal is védték. Ezeken a részeken ugyanis a várakon kívüli és a belső terepszint megközelítően azonos magasságú volt, ostrom esetén a falak lábázatát az ostromlók szintben lőhették volna.

A sánc valószínűleg az 1566-os ostrom tanulságai alapján készült. Magára az 1566-os ostromra az a nagy mennyiségű számszerj nyílhegy utalt, amely elsősorban a nyugati oldalon a várfal tövében lehullva került elő.

Az épület pusztulásának mikéntjére a nagy egybefüggően lerobbantott falszakaszok utaltak. Az épület elpusztításakor történt tragédia tanúja az a fiatal férficsontváz, amely a kútba akkor került, amikor az már a vízszintig be volt töltve. Fölötte jóval kőfaragványokkal teli betöltés felett, mintegy 12-13 méter mélységben egy másik csontváza bukkantunk, amely egyértelműen a pusztulás után került a még részben nyitva lévő kútba.

A feltárást a vár területén szinte teljesnek mondhatjuk. Nem volt lehetőség azonban mindeddig a várakon kívül kutatni, ami fontos lett volna különösen a kapuval szembeni részen, ahol még tisztázásra vár a kapu külső hídfője.

III. A FELTÁRÁS SORÁN ELŐKERÜLT LELETANYAGRÓL

A várból előkerült tárgyi anyag még a feldolgozás stádiumában van. A nagymennyiségű kerámia, vas és egyéb fémtárgy, üvegleletek, valamint a kőfaragványok értékelése még hosszabb időt vesz igénybe, így jelen tanulmányomban ezzel a kérdéssel csak az általános tanulságok szintjén tudok foglalkozni.

Kerámialeletek

A legkorábbi jelentősebb leletegyüttest a várból az a kályhacsempeanyag képviseli, amely a nyugati szárny északi

helyiségének sütőkemence tapasztásából került elő. A csempék a palota első díszkályhájának elemei, a tapasztásba került darabok a helyben készült kályha selejtes példányai, mivel egyrésztől valamennyi darab a kiegészítéskor enyhén torzult, vagy áttört részeinél az égetéskor hiányt szenvedett darab.

A dongás háttérképzésű téglalap előlapú csempék zöld-és barnamázaz kivitelben fordulnak elő. Ezen belül is két típust alkotnak. Az egyik felső harmadát egy áttört gótikus mérműmotívum tölti ki, a másik pedig egy hajfonatával belógatott ember /női?/ fej, amely áttört kitámasztásokkal kapcsolódik a csempe keretrészéhez. /IV. ábra/ A kályhának vannak dongás, díszítés nélküli sarokelemei is. Ugyanezen kályhához tartoznak továbbá négyzetes előlapú mázas kályhaszemek is, melyek valószínűleg a kályha alsó részét alkották.

A kályha egy tipikusan Nagykanizsa környékén működött műhely terméke, amelynek egyetlen ismert párhuzama a nagykanizsai várkastély leletanyagából ismeretes. ²⁷

A későbbi kályhatípusok, melyeknek töredékei (néhány kiegészíthető darab is) a palotaszárny területén kerültek elő, jóval egyszerűbbek voltak.

Előkerültek zöldmázaz négyzetes rövid hátlapú csempék, melyek középfelé ferdén mélyülő előlapjukkal régi kvádermintás kövek motívumát utánozzák. ²⁸ /V. ábra/ A mázatlan kályhák egyszerű négyzetes kályhaszemekből álltak, csupán a keskenyebb sarokcsempék keretelését díszítették sima csavart, illetve csavarodó növényi indát utánzó motívumokkal. /VI-VII. ábra/ Az oromcsempék nyújtott háromszög alakúak voltak. /VIII. ábra/ Előkerült egy kúpos, turbánszerű csúcsban végződő oromdísz töredéke is. ²⁹

A kerámialeletek másik csoportját, a használati kerámiát leginkább a 16. századi anyag jellemzi. A leginkább sárga- téglaszínű, ritkábban szürke edények között tagolt peremképzésű vállukon díszített változatok is előfordulnak. A sima párhuzamos vonaldíszítések mellett rádlival készített, és kidomborított vállszalagon becsipkedéses, és csavartmintát

utánzókkal is találkozunk./IX-X. ábra/ Jelen vannak a szabad tűzhelyen való főzésre szolgáló, széles, üreges fölképzésű lábosok is. Az ivókorsók között a sima szélesebb szájú mellett az ún. csöcsösszájú korsó is előfordul, de kerül elő kisebb kétfülű szélesszájú ivóedényke is. Ritkábbak, de előfordulnak egyszerű festett díszítésű darabok is. A legszebb kerámialeletek közé tartoznak az ivókupák, melyek közül egy párhuzamos árkolások között függőleges benyomkodott vonalakkal díszített változatot mutatunk be./XI. ábra/

Üvegleletek

A várkastélyban jelentős mennyiségű üvegleletet is találtunk. Ezek közül messze kiemelkednek azok a darabok, amelyek az északi szárny nyugati végénél épített emésztőgödörből kerültek elő. A velencei importból származó, a főúri udvartartás részét képező serlegek a magyarországi emléktárhelyeken ritkaságok. A legszebb darab egy aranydíszítéssel futtatott talpas serleg, amely a Both család ünnepi asztalát díszíthette.

A vár ablakaiból származó, egykor ólomfoglalatban elhelyezett, kör alakú üvegszemekből igen nagy mennyiség került elő. Néhány kisebb darab az egykori ólomfoglalatból is ránk maradt./XII. ábra/

Fémleletek

a/ Fegyverek, katonai tárgyak

A feltárások során nagyon kevés fegyvert, fegyvermaradványt találtunk, hiszen az erődítményt elhagyó végvári katonaság az épületet elég módszeresen kiürítette. Ami ittmaradt, egy harci fokos köpűjén függőleges rovátkadíszítéssel (a 16. század elején készült darab), egy nyugati típusú kard kosarának darabja, a pincében előkerült lovassági vérthez tartozó, nagyon rossz állapotú darabok /kar és vállvédő részek / , és egy szakállas puska csővég töredéke. A fegyverzethez kapcsolódik a kapualj egy részébe eldugott golyóöntő fogó, két kőből készült, különböző kaliberű lövedékek előállítására alkalmas golyóöntő forma töredéke, számos öntött puskagolyó, és a külső falak tövében igen nagy

mennyiségben előkerült számszerű nyílcsúcs, amelyek a török ostromok alkalmával kerülhettek oda./XIII. ábra/

A lovasfelszereléshez tartozó darabok között szíjbújtató, csat mellett találtunk egy nagyon szép, valószínűleg török zsákmányból származó, kör alakú, tausírozott díszítésű lószerszámveretet is.

b\ Egyházi tárgyak

A vár kápolnájából származik, nyilvánvalóan egybibliáról egy nagyon szép bronz, későgótikus áttört díszítésű könyvsarok védő lemez, valamint egy harang néhány megolvadt töredéke.

c\ A mindennapi élet tárgyai

Az épület kapuiról, ajtóiról megmaradtak jóminőségű lakatosmunkával készült záruk töredékei,/XIV. ábra/ valamint több lakat, és egy lakatkulcs.

A háztartás fémleletei közül kiemelkednek a különböző kések, köztük fa- és csontnyelűek,/XV. ábra/ a tűzgyújtáshoz használt csiholóvasak különböző változatai. Ebből a leletcsoportból a legkiemelkedőbb darab az a 15. század végén készült bronz hordócsap, amely a nagy pince betöltéséből került elő. /XVI. ábra/ Hasonló darabok több helyről is ismertek, szinte mindegyik jelentősebb várból, illetve kolostorból. Minden valószínűség szerint a főúri étkezéseknél az asztalnál használt kis boroshordóhoz tartoztak.

Találtunk gazdálkodással kapcsolatos eszközöket is, így sarlókat, kocsivasalás darabokat és patkókat is. Az épület építéséhez, illetve karbantartásához tartozó tárgyak közül előkerült egy teljesen ép vakolókanál is.

Csonteszközök

Nagyon érdekes darab az a vasból készült nyilván a seborvosi gyakorlatban használt kis kanálszerű orvosi műszer, amely a pince feltöltésében maradt ránk.

A katonák felszereléséhez tartoztak ebben az időszakban a csontból készült lőportartó szaruk, melyeket általában szarvasagancsból

készítettek. Ezek közül származik az a szépen megmunkált darab is, melyet készítője körökből, pontokból és vonalas díszekből előállított geometrikus mintákkal díszített. Arra pedig, hogy ezeket az eszközöket az ügyesebb katonák maguk készítették példa, hogy előkerült egy félig megmunkált, befejezetlen darab is./XVII. ábra/

Egyedi tárgy a várkútból előkerült csontfésű, melyet nyilván úgy ejtett valamely várbeli szolgárolány a mélységbe.

· **Építészeti tagozatok**

A kutatás során számos, a téglából épült várkastélyt díszítő, kőből készült épülettagozat is előkerült.

A kőfaragványok mindegyike ablak-és ajtókeret, stílusuk alapján két csoportra oszthatók.

A gótikus, pálcatagos ajtókeretelések keretdarabjai a palotaszárny feltárása során kerültek felszínre, közülük a legtöbb eredeti helyének, az udvarra nyíló ajtóknak a közelében. A későgótikus kőfaragványok stílusa csak megerősíti az írásos adatok alapján már úgy is meglévő ismereteinket, a 15. század végének formakincsét hordozza.

A kőfaragványok másik nagy csoportja - ablakkeretelések - nem eredeti helyén, illetve nem annak közelében került elő. Néhány kisebb töredéktől eltekintve, amely a keleti palotaszárny törmelékéből származik, a vár kútjának betöltésében volt. A Mátyás udvarából kisugárzó új stílus megjelenése a Dunántúlon már a Jagellók uralkodásának időszakához köthető. Elsősorban kerettöredékek és könyöklő, illetve könyöklőtöredékek kerültek elő, amelyek a 16. század első negyedére keltezhetőek.

IV. A VÁRKASTÉLY KUTATÁSÁNAK EREDMÉNYEI

A bajnai Both család várkastélyának kutatása történeti és régészeti szempontból is jelentős eredményekkel járt.

Egyrészt a források feltárásával most vált először nyilvánvalóvá, hogy a térség legnagyobb uradalmi központja, Kanizsa tőszomszédságában a 15. század végén egy új igen jelentős birtokközpont kialakulása kezdődött meg. További beható vizsgálatot érdemel az a

Kanizsa és környéke szempontjából igen fontos körülmény, hogy a Kanizsai család központjának áthelyeződése Sárvárra és egy újonnan felemelkedő főrangú család központjának kiépülése között, ezzel szinte egyidőben, milyen összefüggés van, illetve ezek a tények mit jelentettek a térség gazdasági és társadalmi fejlődése szempontjából.

Mindenesetre bizonyos, hogy ennek az új uradalmi központnak a kiépülése a török terjeszkedés következtében megakadt, és pár évtized virágzás után a terület folyamatos hanyatlása miatt torzó maradt.

A történeti források feltárása mellett kiemelkedőek az ásatás eredményei is. A botszentgyörgyi várkastély régészeti kutatása mindaddig a legteljesebb képet nyújtja - a magyarországi hasonló jellegű ásatások között - a 15. század végi, 16. századi kastélyok /castellumok/ megismeréséhez. A botszentgyörgyi épület ezek közül is azt a típust képviseli, amit már inkább várnak, semmint erődített udvarháznak nevezhetünk. Funkciója leginkább a kényelmes lakóhely képét mutatja, de eredetileg megépített védművei, külső tornyai és mély, széles várarkai a komolyabb védelem lehetőségével bírtak. A 15. század végének igényei szerint kialakításra került épület urai elképzelése folytán jelképezte a hatalom gyakorlásának eszközét a várat, egyben reprezentatív külsőségeivel és szerkezetével kényelmes lakóhely, kastély is volt. Székér György építésznek a feltárások alapján elkészített tömegrekonstrukciója kiválóan érzékelteti ennek az épületnek a korabeli megjelenését. /XVIII. ábra/

Vizsgálva a hiányos írott források helyett magát az épületet, megállapíthatjuk, hogy annak ellenére, hogy az épület téglanyagában, habarcsminőségében egységesnek tűnik, az alaprajz gondos vizsgálata azt mutatja, hogy az építkezés nem egy fázisban, hanem vagy kisebb - nagyobb szünetekkel, vagy folyamatosan ugyan, de az elképzelés munka közbeni részleges módosulásával valósult meg.

Különösen jól megfigyelhető ennek a feltételezésnek a jogossága a palotaszárny esetében. Teljesen egységes épületnek tűnik az északi oldalon álló alápincézett szárny, amelynek három boltszakaszos pincéje hasonló felépítményi szerkezetet feltételez. A hasonló korú magyarországi

udvarházakkal megegyező alaprajz és méret mellett a hozzá tartozó keleti szárnnyal való kapcsolódása is a külön építést feltételezi. Úgy tűnik, hogy a külön épített - az egyidejűséget nem kizárva - keleti szárnnyal való összekapcsolásról később döntöttek a lecsapott sarokképzésű megoldással, amely az északkeleti sarkon jelentkezik. Erre utal hogy a kapcsolódásnál lévő földszinti szobának semmilyen összeköttetése nincs a mellette lévő helyiségekkel, világítása nem lehetett, ugyanakkor bejáratának elhelyezése sem igazán jónak, csak a lehetőségekhez illeszkedőnek mondható.

A két külön épület építése egyértelműen abból adódhatott, hogy már eredetileg is két család, - Both Jánosé és Andrásé - számára épült. Az építés időpontjában a védelmi jelleg még nem volt elsődleges, de bizonyosan az volt már a 16. század elején a horvát végeken harcoló família számára, amely ismerte a török erejét. Legkorábban akkor, de legkésőbb 1526-1538 között megtörtént a két épület összekapcsolása. Az ekkor is két család által lakott épület összekapcsolt megoldása az 1538-as oklevélből világosan érzékelhető.

Az épület építészettörténetileg értékelhető részleteit azok a kőből faragott tagozatok, kerettörödékek jelentik, melyek kisebb részben eredeti helyükön, nagyobb részben a kút betöltéséből, illetve szórványként kerültek elő.

Az eredeti helyükön előkerült kövek a keleti palotaszárny udvarra nyíló bejáratainak kereteléséhez tartoztak. A kápolna, illetve a nagyterem ajtaja elé kiborulva, a falazatban jól láttatva eredeti helyüket, későgótikus, keménymészkből faragott keretköveket találtunk. A földszint omlásrétegéből néhány ugyancsak gótikus kerettörödékek kerültek elő.

A keretelések másik típusát és stílusát képviseli az a nagy mennyiségű anyag, amelyet a vár kútjának szándékos betöltése során találtak. A homokkőből faragott reneszánsz ablakkeretek, a mészkőből faragott könyöklő-még a teljes feldolgozás előtt úgy tűnik-hogy egy egységes ablaktípushoz tartoznak, amely leginkább Szatmári György pécsi püspök /1505-1521/ pécsi építkezéseivel mutat rokonságot.³⁰

A keretelések mindenféleképpen az emeleti ablakokból származnak. Az épület ledöntése során az udvar felé hulló felső falazatokból kihulló

köveket dobálták bele a kútba. A zalai építészeti anyagban mindeddig egyedülálló reneszánsz építészeti elemek, úgy tűnik, az építkezés /átépítés?/ második fázisából származnak.

Az 1538-as oklevél bizonyítja, hogy ekkor már az épület teljes egészében készen volt, csak néhány átalakításra volt szükség. A reneszánsz keretelések valószínűleg ekkor már a helyükön voltak, a feldolgozás ezen szakaszában úgy tűnik, hogy inkább az 1481-ben meginduló, és az 1500-as évek elején az építkezés közben / a keleti szárnyon/ bekövetkezett stílusváltással állunk szemben, mint egy későbbi átépítéssel. Ezt erősíti az a megfigyelés is, hogy egyetlen gótikus ablakelemet sem találtunk, pedig ha ilyenek eredetileg léteztek volna, ha nem is eredeti helyükön, de másodlagosan felhasználva /beépítve/ valahol az épületben előfordultak volna, ugyanúgy mint más hasonló korú épületeknél. Végleges választ azonban csak a kőanyag részletes feldolgozása után mondhatunk.

Az épület földmrendszerére konkrét megállapítást csak a nagy pince esetében lehet tenni, amelyet hevederekkel elválasztott dongaboltozattal fedtek. A többi helyiség boltozatára - a nagy torony földszintjét kivéve, amely bizonyosan boltozott volt - vonatkozóan nem tudunk a feltárás alapján következtetni. Bizonyos azonban, hogy bordás gótikus boltozat nem készült sehol sem, hiszen egyetlen bordatöredék sem került elő a feltárás során. Az írásos adatok boltozatos lakóhelyiségekről is szólnak. Elképzelhető tehát elsősorban a földszinti helyiségek boltozása, míg az emeletek esetében a síkfödémes megoldás a valószínű.

Az épület egésze vakolt, meszelt felületű volt. A szobák esetében mind az északi, mind a keleti szárnyban belső díszítő festés nyomai kerültek elő. A kis töredékek ornamentális festésre utalnak.

A helyiségek egy része, mint a korábbiakból kiderült azonosítható volt. Az északi szárny alatti "nagy pince" mellett a délnyugati sarokban lévő "sötét szoba" után következett a "nagy terem". Ebben a nagy, téglapadlós térben fűtőrendszer nyomait nem találtuk. Elképzelhető

azonban, hogy a téglaszintre ráépített kályha nyomait, amely a külső kémény vonalában állhatott, a későbbi, más jellegű használat teljesen eltüntette.

A kapualjtól délre talált négyzetes térben helyezkedett el a kápolna. Alakjából az egyházi funkció nem derült volna ki, de az itt talált leletek, és az írásos adatok egyértelművé teszik funkcióját. Bizonyosan a keleti oldalon az ajtóval szemben volt az oltár, bár ennek nyomait a bolygatások teljesen eltüntették.

A déli "boltozott torony" az adatok alapján emeletében összekapcsolódott a palotaszárnyal, emeleti helyiségeit szobaként lakószobának használták.

A nyugati szárny földszinti három helyiségéből az északi bizonyosan konyha, a másik kettő valószínűsíthetően a személyzet lakása volt. Az írásos adatokból ennek a résznek az emeletes megoldása is egyértelmű.

Semmilyen nyomát nem találtuk az emeletre vezető lépcsőknek. Szilárd anyagból épített lépcsők bizonyosan nem voltak. Minden bizonnyal a feljárás falépcsőkön történt és a lépcsők az udvar felől vezettek fel az emeletre. Elképzelhetőnek tűnik a homlokzatok előtti faárkád megléte, amelynek gerendái a letéglázott udvarszintre támaszkodtak.

Ugyancsak nem maradt nyoma a a kútháznak sem, pedig ilyen a nagyméretű kút felett bizonyosan állt. A bővizű kút teljesen ki tudta elégíteni a várbeliek igényeit.

Belső berendezésre utaló leletek a kályhamaradványokon kívül nem kerültek elő. A várbeli kályhák az első időszakban egy helybeli műhelynek rendkívül kvalitásos, későgótikus ízlésű termékei. A zöld- és barnamázás alakos és ornamentális csempékből és ugyancsak ilyen mázakkal bevont kályhaszemekből készült kályhákat később ugyancsak mázas, de már sokkal egyszerűbb kályhacsempékből készültek váltották fel, melyek alapján két kályhatípust ismertünk meg.

Az épület második korszaka a végvárrá válás időszaka. A várban még 1566-ban is laknak a Bothok, de anyagi erejük az többszörösen elpusztított somogyi és zalai birtokaik mellett már korántsem volt a régi. A jövedelem csökkenése és a hadiállapot jelei az épület hanyatlásán is tükröződnek. A támadások nyomait is csak provizórikusan tüntetik el, újjáépítéshez már nincs erő. A megrokkant részeket egyszerűen csak alátámasztották, a várkápolna küszöbrészénél megfigyelhető, hogy a helyreállítás minden szakértelmet nélkülöz.

A keleti palotaszárny földszinti helyiségei a falak mellé kívül és belül rakott földtöltések következtében már csak alárendelt szerepet kaphattak. Az alátámasztott nagy terem legfeljebb csak istállóként volt használható.

A nyugati irányból jövő ágyútűz kivédését szolgáló, ekkor emelt földtöltések az épület addigi jellegét is megváltoztatták. Az ostromok nyomai a falak tövében talált kő ágyúgolyók és szászeríjhegyek tanúsága szerint nyilván erősen látszottak a várkastélyon. Érdekes megfigyelés volt, hogy a nagy pince ebben a nyilván legutolsó-időszakban új szerepet kap. Az itt előkerült leletekből úgy tűnik, hogy laktak benne, raktár is volt, felszerelési tárgyakat, időszakosan lovakat tartottak itt.

Az épület elpusztítása szisztematikusan történt. Teljesen kiürítették, csak a haszontalan holmik, eltörött, szakadt dolgok maradtak. Néhány eldugott tárgyat kivéve mindent elvittek.

A hatalmas, egybefüggően kidőlt falszakaszok jól mutatták a robbantások nyomait. Ez és a kút felső részének szakszerű berobbantása szakképzett utászmunka volt. Az újbóli kitisztítás megakadályozására a legnagyobb köveket tudatosan szórták az igen mély kútba. Végrehajtói nyilván a közeli kanizsai főkapitányság szakemberei voltak.

A lerombolással párhuzamosan felvetődhetett a vár egyik tornyának őrhelyként való hasznosításának lehetősége. A munka ennek érdekében el is kezdődött, de még a befejezés előtt másként döntöttek, és az északnyugati tornyot is a frissen ásott védőárokba robbantották.

Az épületnek a török használatára utaló egyértelmű nyomot a feltárás során nem találtunk. Egyedül a nagy pince egy része maradt meg nagyon sokáig. A boltozat megmaradt része alatt többször húzták meg magukat ideiglenesen emberek.

A Nagykanizsa környéki 90 éves török uralom, a környék lakosságának teljes pusztulása a várkastély valós történetét is elhomályosította. Az 1700-ban a török kiűzése után az állapotok rögzítésére a birtoklevelek ismeretében kiküldött biztosok az urbárium szerint még pontosan tudták, hogy milyen romokat találtak.³¹

A hiteles történet újbóli megismerésére azután majd háromszáz évet kellett várni. Az itt felvázolt fő vonalakat a források és a leletanyag teljes feldolgozása után még tovább lehet majd finomítani, árnyalni. Reméljük, azt is, hogy a város támogatásával az előkerült romok már megkezdett restaurálása befejeződik, és az értékes, Magyarország Mátyás kori pompáját tükröző egyedülálló emlék Nagykanizsa környékének leglátogatottabb kirándulóhelye lesz.

JEGYZETEK:

1. Zala megye földrajzi nevei. Zeg.1964. 603.
2. Halis István: Nagy-Kanizsa története. Zalavármegyei évkönyv Milleneumra. Nk. 1896. 31.
3. A pogányszentpéteri kolostor területén végzett kutatásokról Müller Róbert: A pogányszentpéteri ásatás. A Nagykanizsai Thúry György múzeum jubileumi emlékkönyve. Nk. 1972. 265-282.
4. Balogh János: Nagy-Kanizsa város és vidékének hadtörténelmi múltja. Nk. 1897.43.,55.,83.,84-85.,111-112.,129-131.; Barbarits Lajos: Nagykanizsa. Bp. 1929.14.
5. Vándor László: Botszentgyörgy vára. Zalai Hírlap,1973. jún. 17.; Koppány Tibor: A castelleumtól a kastélyig. Művészettörténeti Értesítő 23. /1974/ 4.
6. Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. 1900.246.
7. Z.O.I.272.
8. OL.Dl.15.334.
9. Z.O.II.582-583.
10. Nagy Iván 214.; Istvánffy 1685. évi kiadás 19.
11. Balogh Jolán: A művészet Mátyás király udvarában. I. Bp. 1966.700.
12. Zm.lt.Zalavári ap. lt.Prot.C.408., Holub III/4.788-89.
13. OL.Dl.18.403.
14. OL.Dl.18.459.
15. OL.Dl.21.785.

16. Szerémi: Szentgyörgy vára 1538. AÉ.XIII./1879./ 218-229.
17. ZML. Zalavári hh. It.I/1172.
18. Istvánffy 1867.554-555.
19. Uo.554.
20. Takács Sándor: Thengöldi Bornemissza János. kia. ész 396.
21. U.o.410.
22. Bécs., K.A. 1572. máj.N o77. 0066.
23. Vándor 1992. 206.
24. Takács: i.m. 393., 473-474.
25. Müller Róbert ásátási jelentése a Thúry György Múzeum adattárában. 1969.
26. Az ásátás eredményeiről először Vándor i.m. 1992. 205-209.
27. Parádi Nándor: A nagykanizsai vár középkori kályhacsempéi. Folia Archaeologica XIII./1961/ 183-186.
28. I. Holl: Renaissance-Öfen. /Mittelalterliche Ofenkacheln in Ungarn -V./ Acta Archaeologica 45. 1993. 276-278.
29. Holl Imre: A középkori Szentmihály falu ásátása I. Zalai Múzeum 1. /1987/ 161-177.
30. G. Sándor Mária: Reneszánsz Baranyában Bp. 1984.
31. OL. U.et C. fasc. 29/2./1700.XII.30,/ "BOTTI SZENTGYÖRGYVÁR - "Ist vor diesem ein schones Schloss alda gestanden, alwo noch alle Kennzeichen, undt Rudera seindt..."

RÖVIDÍTÉSEK:

Z.O.= Zala vármegye története, Oklevéltár. I-II. Bp. 1886-1890.

OL.DL.= Országos Levéltár. Mohács előtti oklevelek gyűjteménye

ZML= Zala megyei Levéltár

AÉ= Archaeológiai Értesítő

A FELHASZNÁLT FONTOSABB IRODALOM:

Holub József: Zala vármegye története III. A községek története, Pécs.

1933. Kézirat. Göcseji Múzeum Adattára, Zalaegerszeg.

Istvánffy Miklós: Magyarország története 1490-1606. Debrecen, 1867.

Koppány Tibor: A castellumtól a kastélyig. Művészettörténet értesítő
23. 285-298.

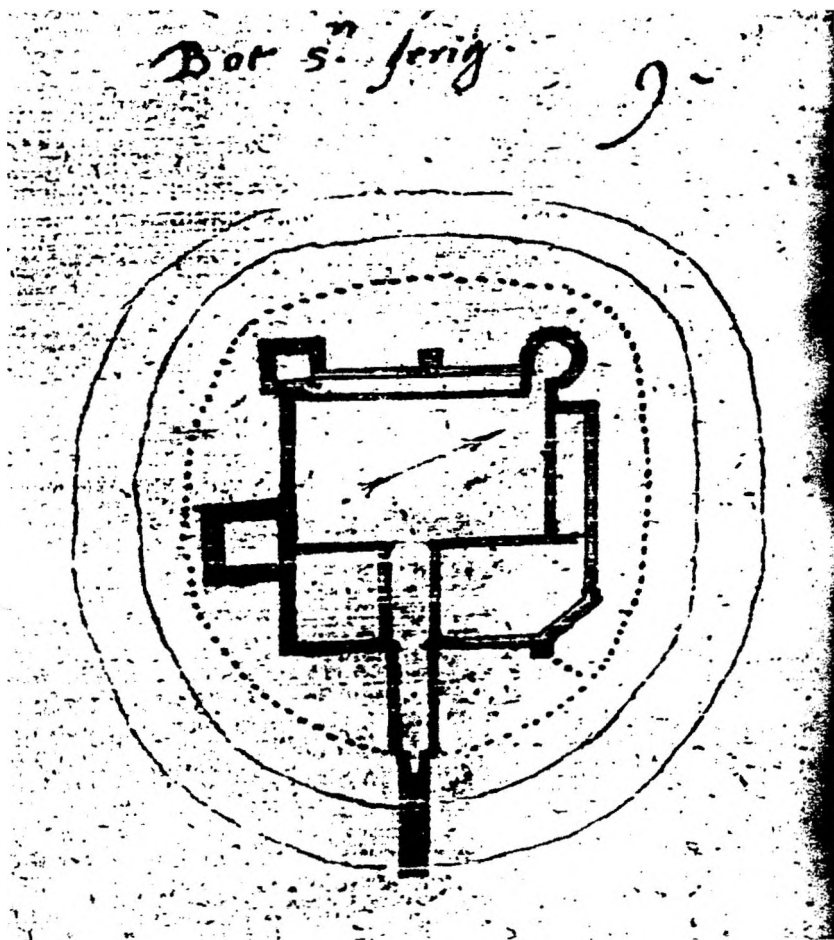
Nagy Iván: Magyarország családi címerekkel és nemzedékrendi
táblákkal. 1-12.k. Bp. 1857-1887.

Takács Sándor: Thengöldi Bornemissza János. In.: Rajzok a török
világból IV. H. é.n.

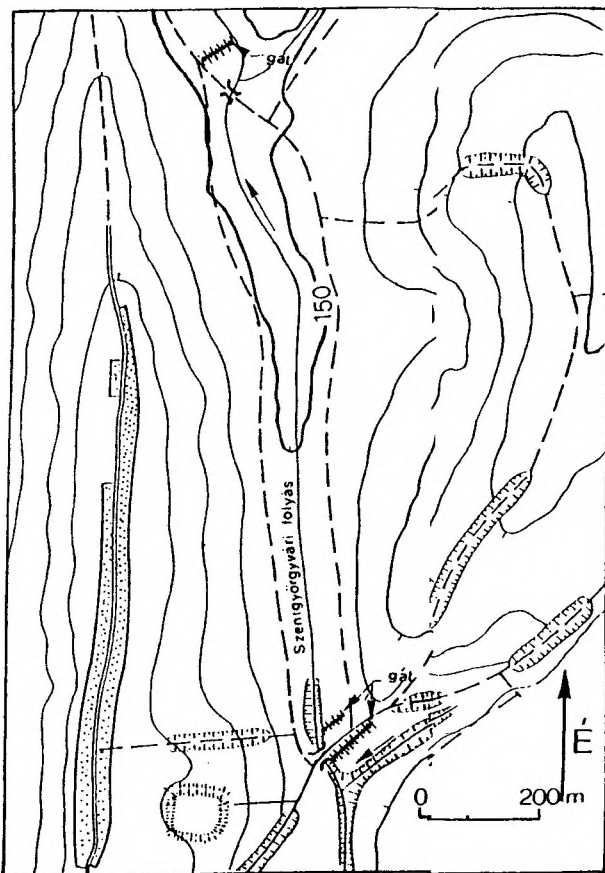
Vándor László: Zalai castellumok kutatásának eredményei. Castrum Bene
2/1990. Bp. 1992.

Vándor László: Nagykanizsa története a honfoglalástól 1690-ig. In.:
Nagykanizsa monográfiája I. Nagykanizsa, 1994.

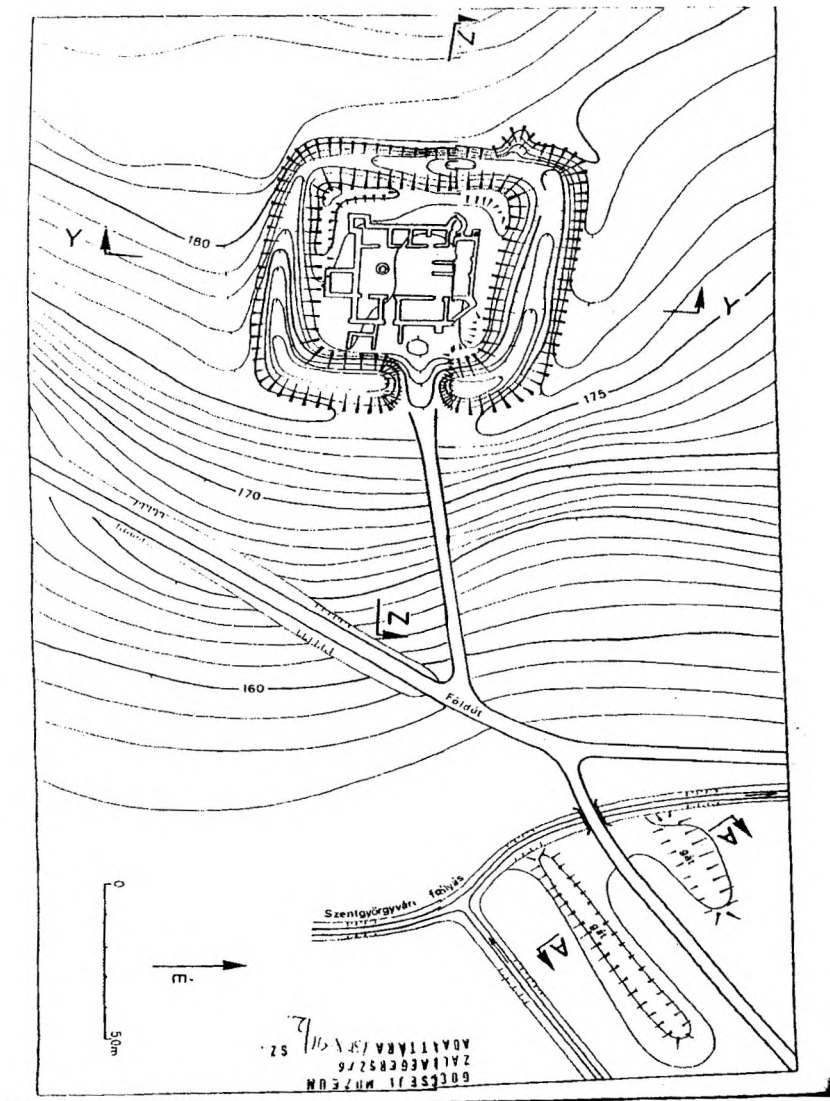

I. ábra
Gulio Turcò 1569-ben készült felmérése Botszentgyörgyről.

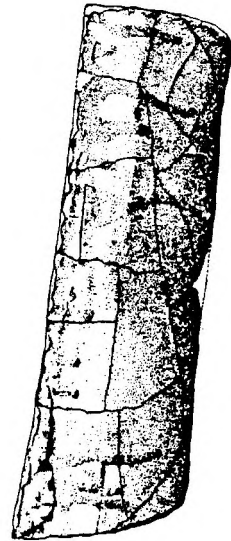
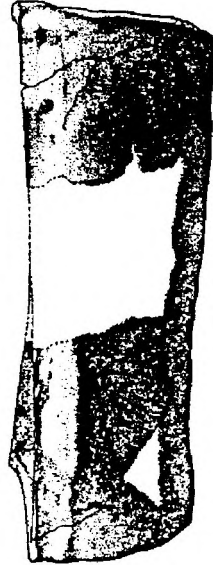
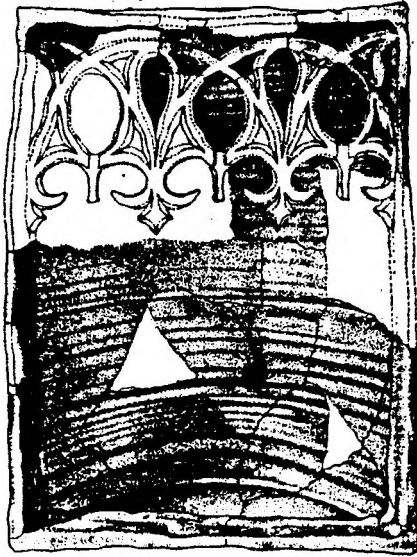
II. ábra

A botszentgyörgyi várkastély és környezete a halastavakkal.

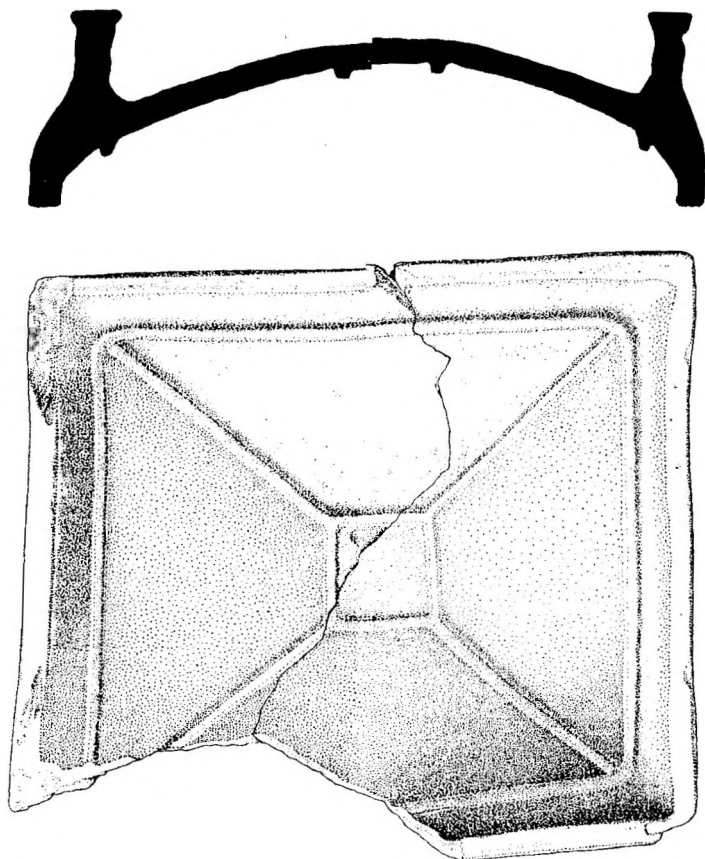

III. ábra

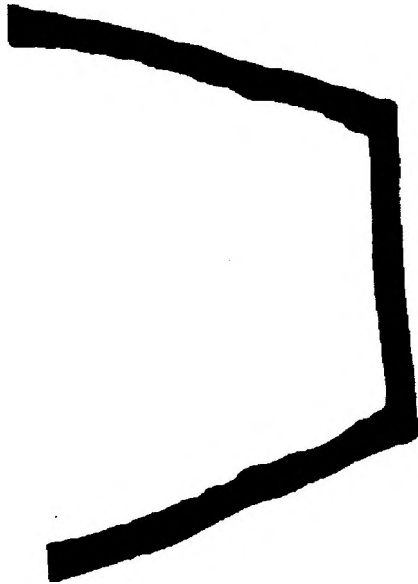
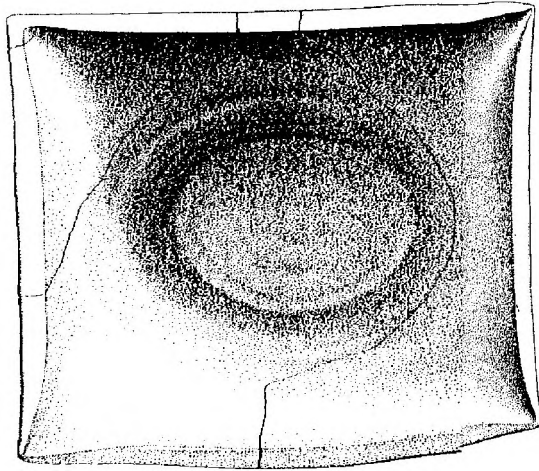
A várkastély alaprajza a feltárás után szintvonalas felmérésén.

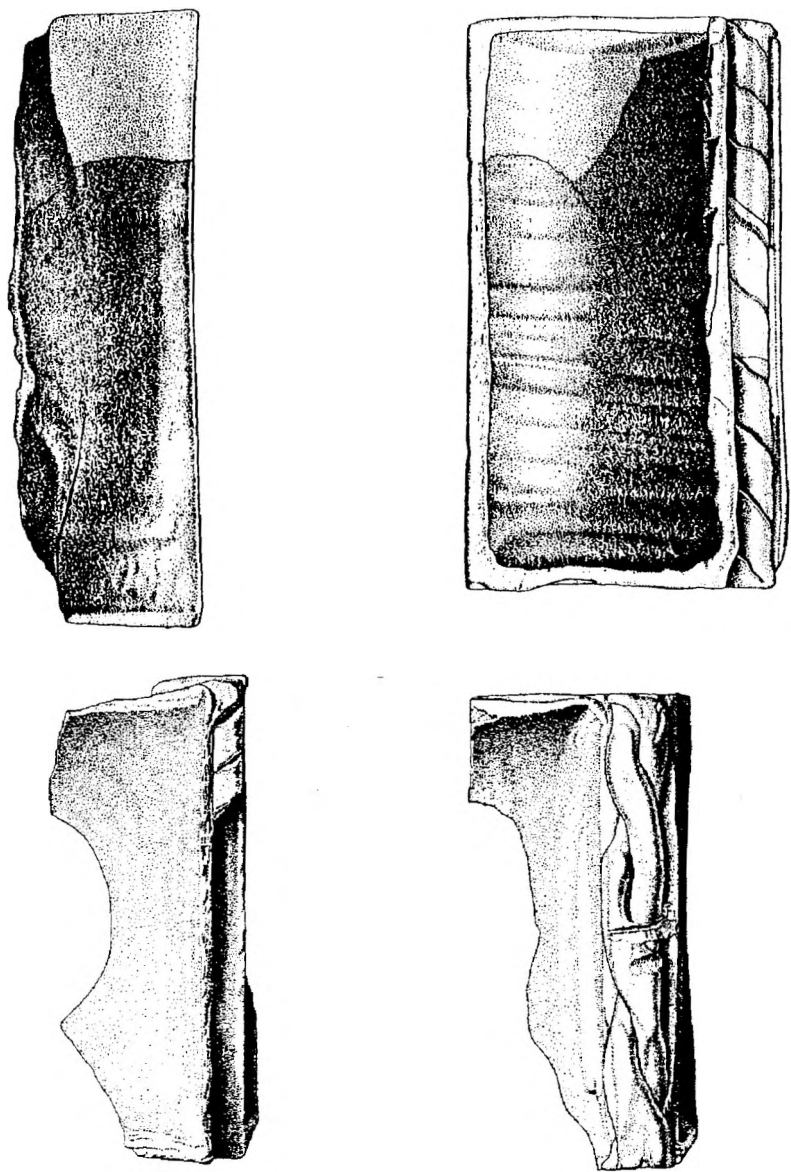
IV. ábra
Díszkályha csempéi. 15. sz. vége

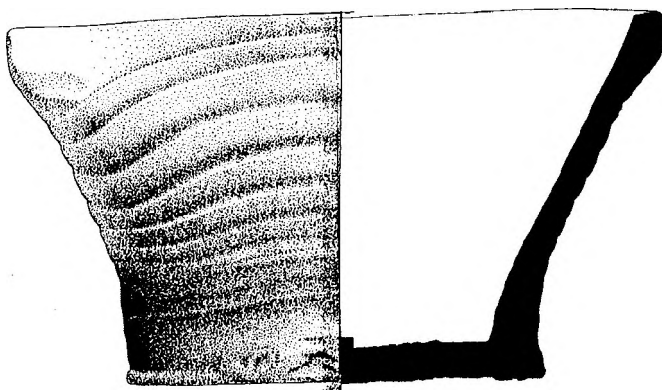
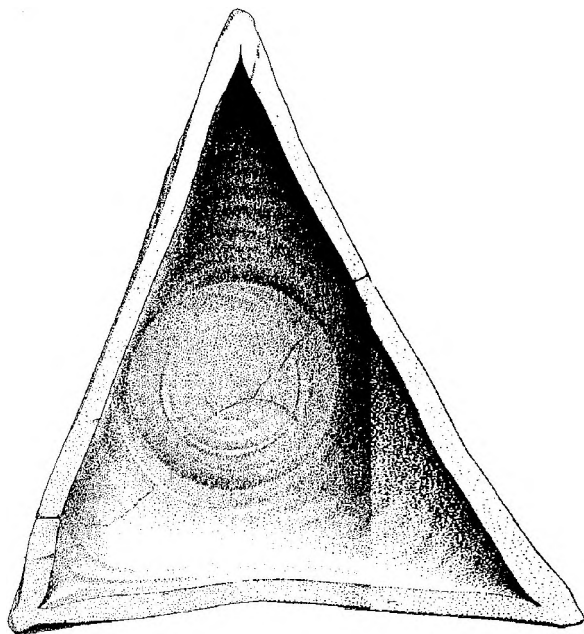
V. ábra
Kvádermintás kályhacsempe. 16. sz.

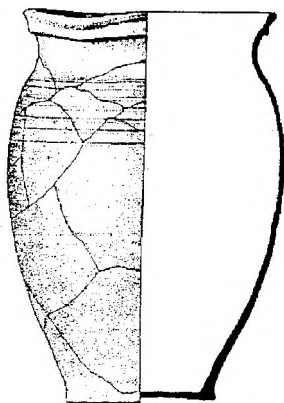
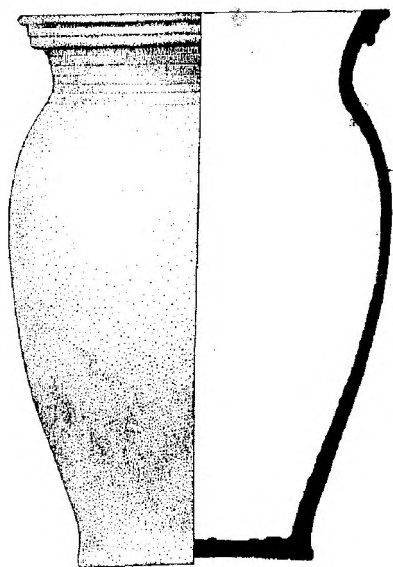
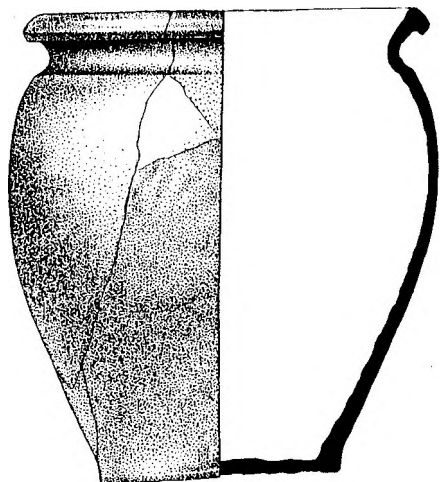
VI. ábra
Kályhaszem. 16. sz.

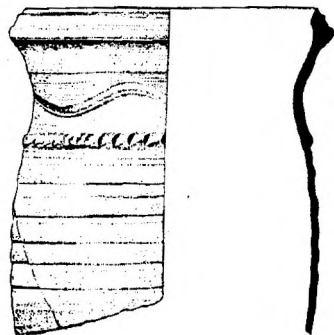
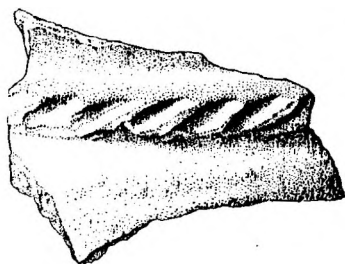
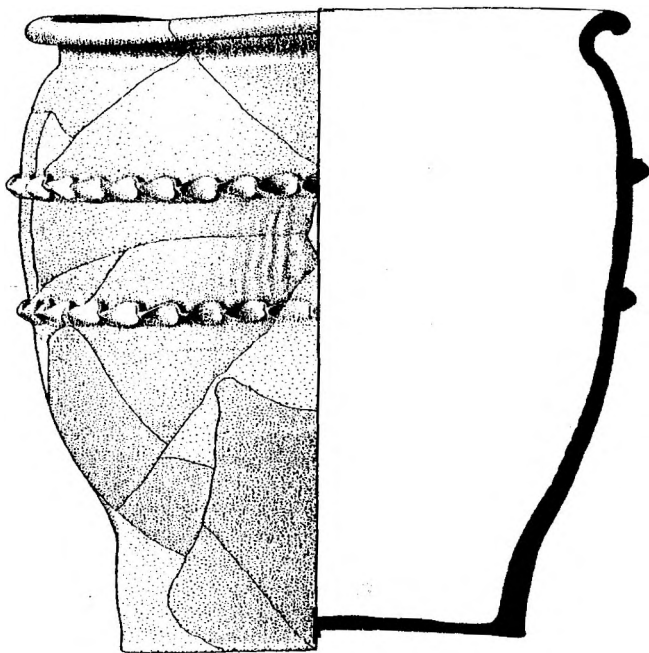
VII. ábra
Sarok kályhaszemek díszített kereteléssel. 16. sz.

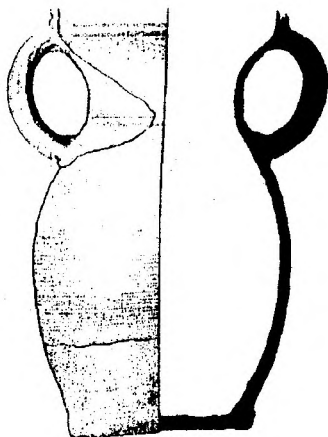
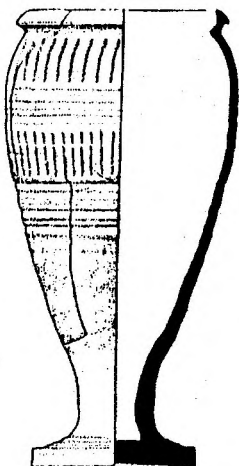
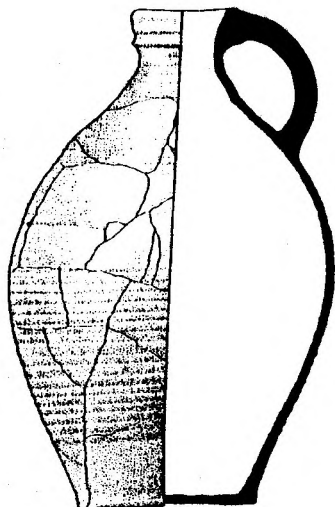
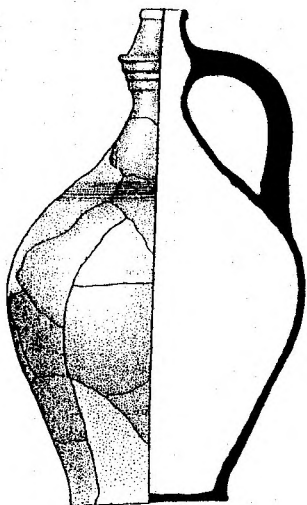
VIII. ábra
Kályha oromcsempe. 16. sz.

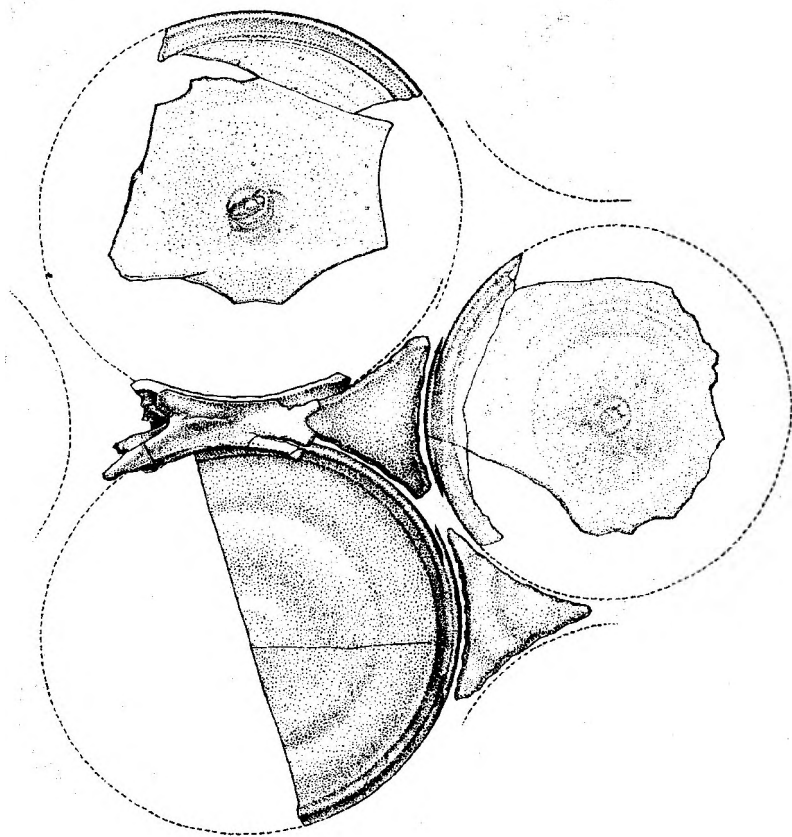
IX. ábra
Cserépedények 16. sz.

X. ábra
Vállszalagos cserépedények. 16.sz.

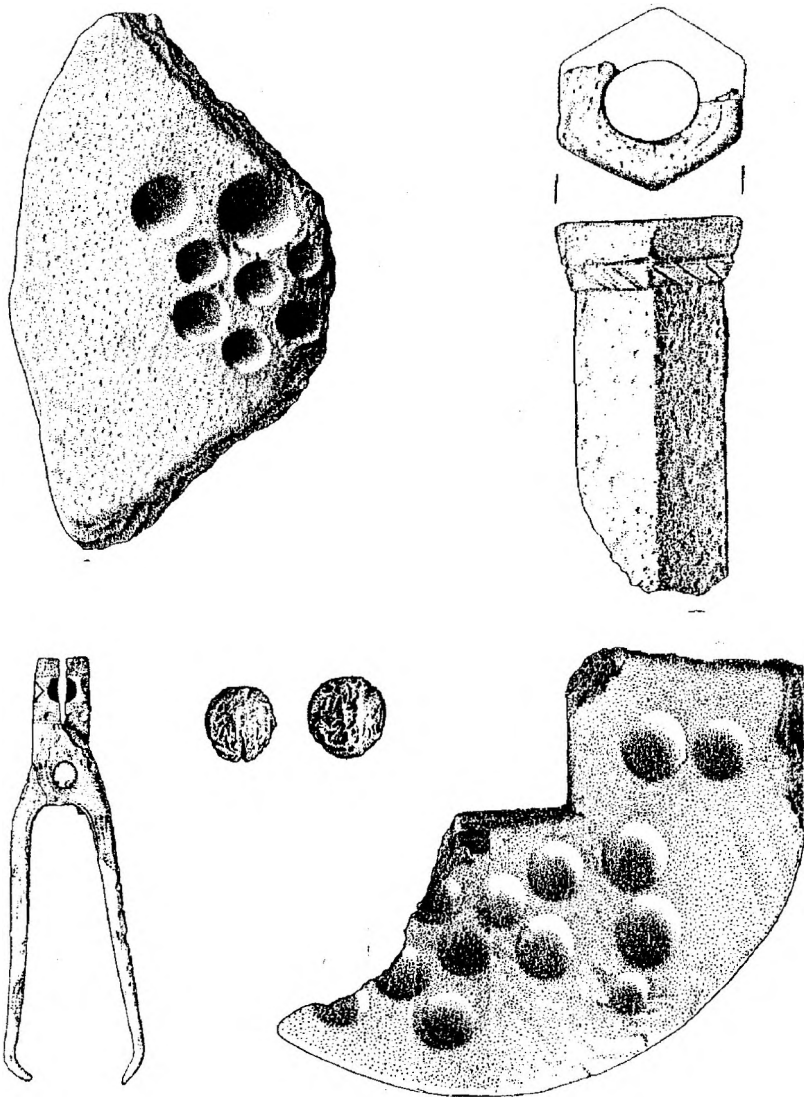

XI. ábra
Cserépkorsók, ivókupa és kétfülű ivőedény. 16. sz.

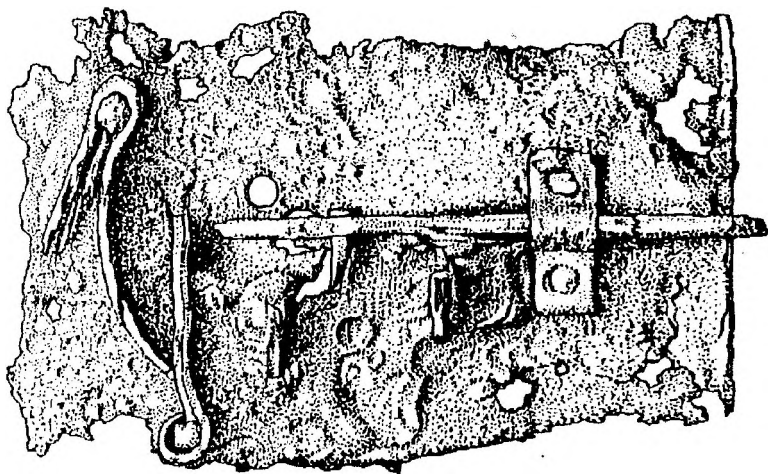
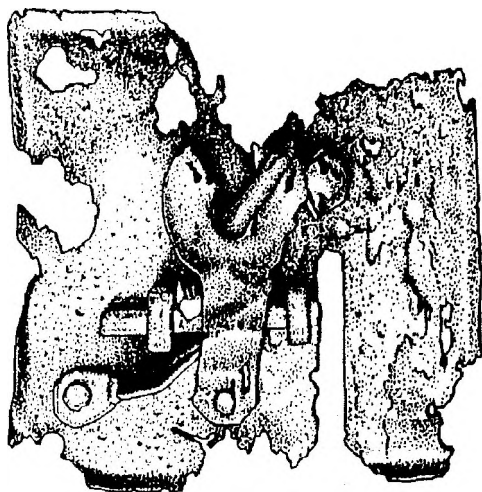

XII. ábra

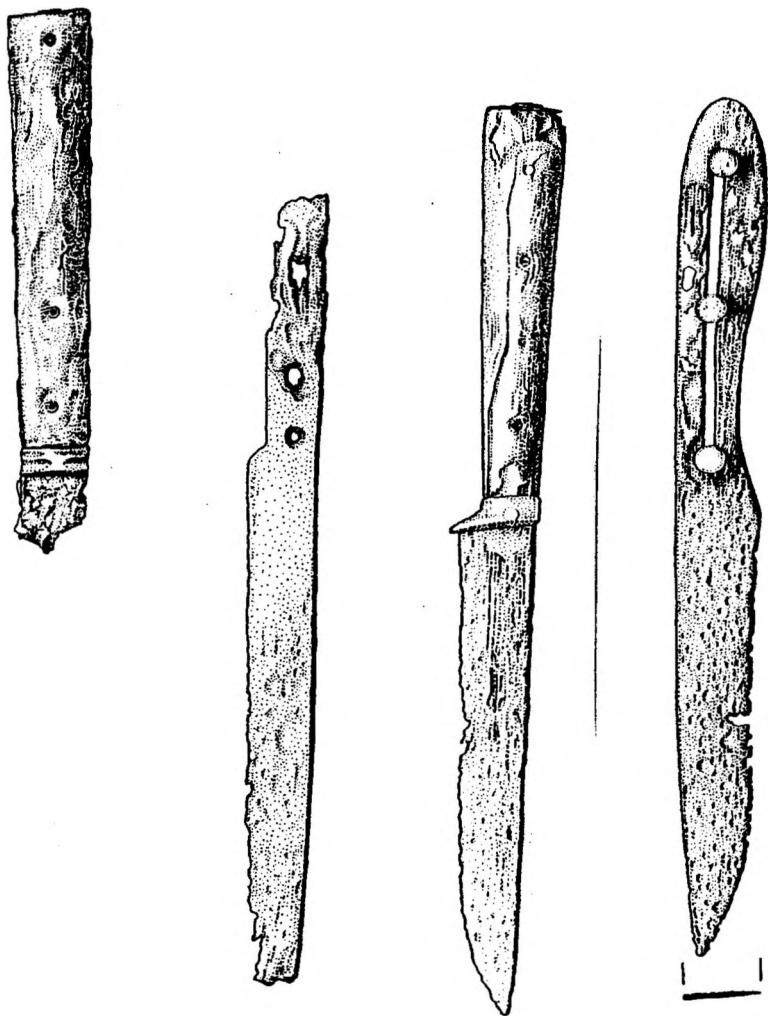
Ólomba foglalt üvegablak szemek. 15-16. sz.

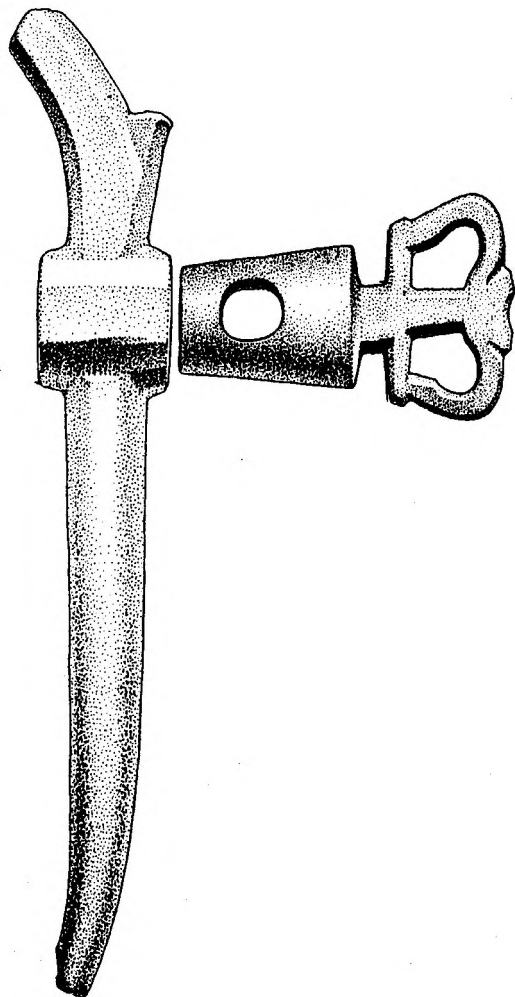
XIII. ábra
Golyóöntő formák, golyóöntő fogó, puskagolyó és puskacső
töredék. 16. sz.

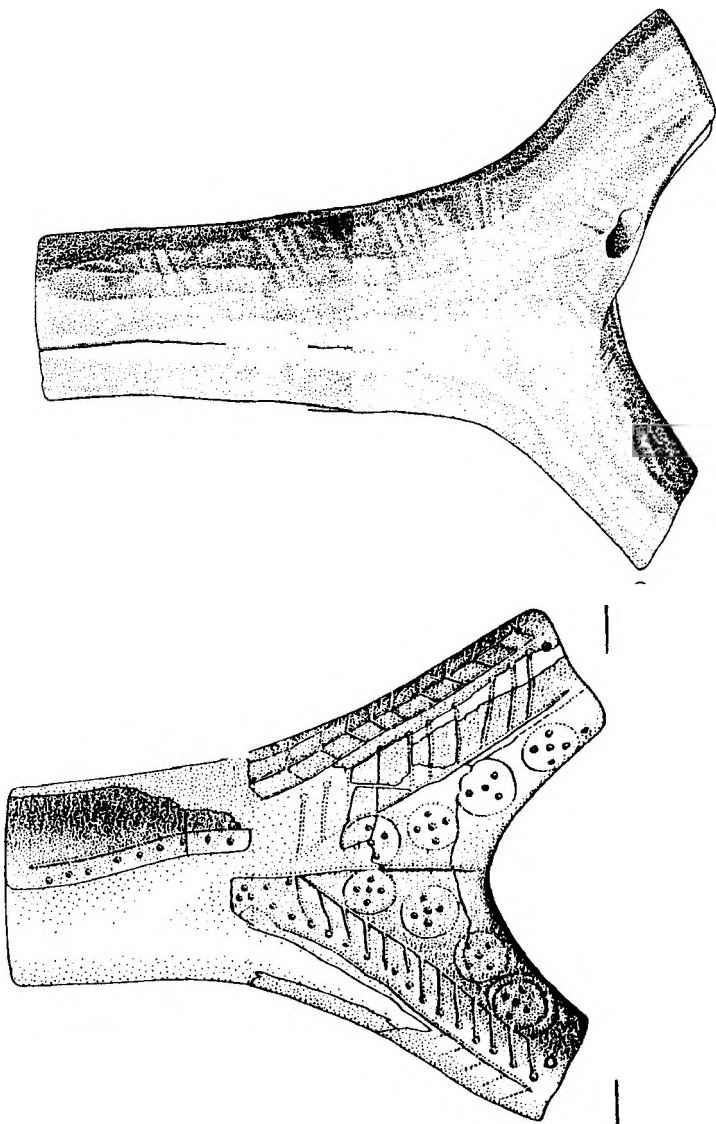
XIV. ábra
Ajtózárak 15-16. sz.

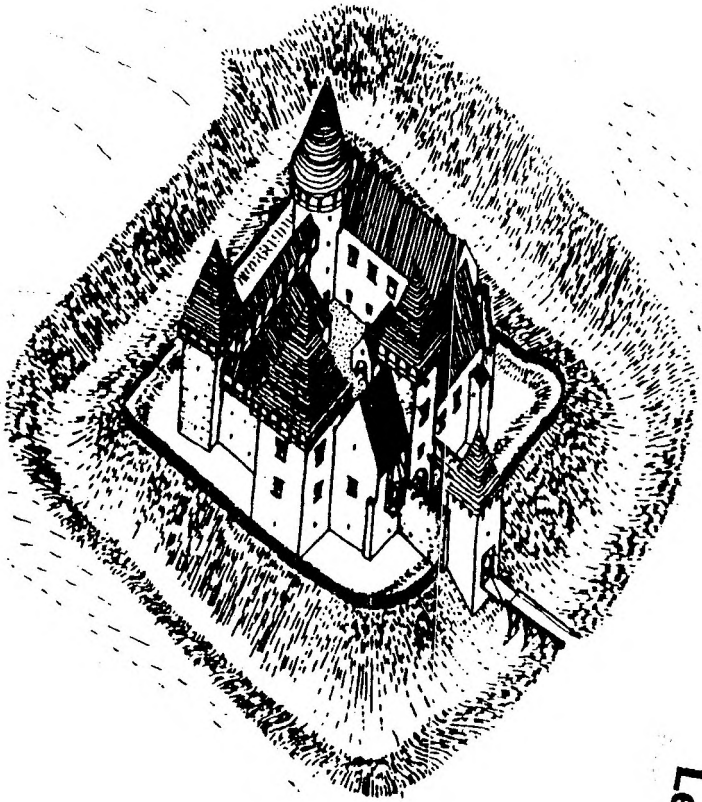
XV. ábra
Kések. 15-16. sz.

XVI. ábra
Bronz hordócsap. 15. sz.

XVII. ábra
Díszített és félig kész lőporszaruk. 16. sz.

Leltár^{2.}
2020

XVIII. ábra
Bócszentgyörgy, a castellum tömegrekonstrukciója. Székér Gy.
munkája

Deutsches Institut
für Fernstudien

110